

318

03028913

COBISS ◦

Упуство за прикупљање градива о ношњи у нашем народу

од

Тих. Р. Ђорђевића.

Ношња.

Под ношњом ваља разумети одело и накит. Нема народа на земљи чији би чланови ишли потпуно голи, или који ма чиме не би китили своје тело. Природа је човека врло слабо заштитила од спољних утицаја и непогода. На њему нема ни крзна, ни перја, као што је то случај код многих животиња. Гола му је кожа само местимично обрасла длаком, која само главу, у извесној мери, може заштитити. Због тога се човек морао врло рано почети старати да оно што му природа није дала накнади вештачким путем. У томе старању дошао је на идеју да гради себи одело. Исто је тако човеково тело и мало украшено. На голој, глаткој и једноликој кожи његовој нема ништа што би је китило и улепшавало, као лава грива, као пауна перје и слично код многих животиња. Коса и брада само су слаб потсећај на то. Изгледа, међутим, у колико је овај недостатак од стране природе био већи, у толико је човеку нагон за кићењем био јаче урођен. Због тога видимо да се, од најстаријих времена, кад год би му борба за опстанак допуштала, неуморно старао да и то мађинство природе накнади вештачким путем. На тај начин дошао је на идеју да ствара накит, којим ће своје тело окитити. У томе је човек, често пута, показивао такву ревност, какву није показивао ни у грађењу одела и станова, ни у справљању хране, ни набављању других потреба.

Човек је дакле од правремена па до данас, на свима ступњима свога развитака, врло марљиво, тежио да заштити своје тело од спољних утицаја и непогода и да га што боље накити. Та тежња има врло дугу и врло заплетену историју. Од најприродније материје за одело, која изгледа да је понајпре била животињска кожа, која и животињско тело штити од спољних утицаја, која се најлакше могла добити и најзгодније могла употребити, па до данашњих раскошних и скупоцених материја, у које се човек облачи, и од првобитног кићења бојењем тела, грађењем фризура, уметањем разних предмета у косу, или вешањем око врата, избијањем зуба, па до данашњих шминкања, маникирања, бриљантских игли и прстења, — огромна је скала. На њој су врло многобројни и врло различити ступњеви људскога напредовања у погледу одела и накита. Због тога се слободно може рећи да се, и са гледишта одела и накита, може по-

сматрати свака људска заједница, била она мала (братство, село, племе) или велика (народ) у њеноме развјетку. Одело и накит су део материјалне културе сваке људске заједнице. Њихов развјет чини део културног развјетка дотичне заједнице.

Какво ће одело и накит имати која људска заједница најприродније би било да зависи од природе земљишта, на коме живи, и од онога што то земљиште може дати. Међутим човек се не ограничава само на оно што му може дати његова непосредна околина, већ се кроз сва времена трудио да набави себи материјала за одело и накит и из далеких, често врло далеких, крајева. Још у преисторијска времена умели су народи око Јејејског Мора набавити ћилибар са Балтичког Мора, да би од њега наградили накит. За то имамо пуно примера и у нашем народу. Титајка, американ, варзило, млетачка свила, липиске мараме, фесови, већ својим именима показују откуда су све дошли у наш народ. Сем тога ни у погледу справљања одела и накита човек се не ограничава само на искуство до кога су дошли његови претци у својој средини, већ преноси и прима и искуства са сваке стране, најобичније са оних страна и из оних крајева који су му најближи. Одело и накит »а ла турка« и, »а ла франка«, како се то у неким нашим крајевима каже за турско и средњоевропско одело, најлепши су примери за порекло справљања одела и накита у нашем народу. На тај начин, у оделу и накиту једне друштвене заједнице, била она мала (село, братство, племе) или велика (народ) може се видети и њена култура, до које је дошла сопственим искуством, и туђа, до које је дошла позајмицом од других људских заједница. Да би се ово јасно видело није нам потребно ићи даље од нашега народа, у коме, сем наших аљетака и украса са чисто нашим именима (опанак, обојак, појас, назувица, рукавица, прстен), имамо и туђих, који су нам дошли позајмицом од других народа заједно са њиховим именима: грчких (риза), турских (долама), немачких (иберцитер), талијанских (панталоне), француских (жакет) и тако даље.

Наша је материјална култура у опште, па и култура у погледу одевања и кићења, врло мало проучена. Ми још немамо ни пуни инвентар нашега народног одела и накита ни из једнога нашега краја. Још мање знамо тачно шта је од нашега одела и накита наше од искони, а шта смо примили од других народа. Оно што имамо у литератури више су узгредне и непотпуне белешке, но нарочито скупљана грађа у потпуности. Најмање је пак то научна обрада нашега одела и накита. За научну обраду потребно је пре свега што исцрпије и што обилатије научно градиво; а ми чак ни тога немамо. Међутим, одело и накит нису стални и непроменљиви. И они се непрестано мењају, пропадају, ишчежавају и замењују новим. У нашем народу се данас те промене врше на наше очи, у последње време чак и великом брзином. Крајње је време да се наше одело и наш накит опишемо, опишемо и проуче. Из тих разлога ја сам саставио ово Упуство за прикупљање грађе о ношњи у нашем народу.

Да бисмо добили пуни појам о нашој народној ношњи није довољно пописати је и описати само у неколиким местима, ма како она у њима била изразита, оригинална и богата. Ношња једнога народа није свуда иста. Области са различитим природним условима, са различитом економијом, религијом, вишином културе и спољним утицајима, и кад у њима живи исти народ, имају

различиту ношњу. Другојача је ношња у планинским областима, а другојача у равницама; другојача код сточара, а другојача код ратара, помораца или занатлија; другојача код хришћана, а другојача код муслимана; другојача је тамо где се утицај суседних страних народа не осећа, другојача тамо где се са странцима одржавају сталне везе. Због тога је најбоље да се испитује и описује ношња по областима (Косово, Метохија, Полог, Пелагонија, Скопска Црна Гора, Бока Которска, Омоље, Звижд, Ресава, Мачва, Крајина, Загорје, Буковица, Међумурје, Прекомурје и тако даље).

Али и кад се описује ношња једне области не сме се претпостављати да је она која се налазе у једном месту у њој иста у свима местима. И по местима, баш у истој области, ношња варира. Другојача је ношња по планинским крајевима једне области, а другојача по равнима; другојачу ношњу имају: сељаци, земљорадници, хришћани, Срби и тако даље, а другојачу: варошани, сточари, муслимани, Румуни и тако даље, баш кад су у једној те истој области; другојача је ношња код староседелаца у једној области, а другојача код досељеника у њој. Због тога треба бити врло обазрив и марљиво тражити и бележити све што би било различито у појединим селима у погледу ношње и питати о узроцима ових разлика.

Најзад, баш код становништва истога села могу бити разлике у ношњи, кад није од истог браства, и исте народности, вере, културе и занимања. Због тога и ту треба припазити и забележити разлике и питати о узроцима разлика.

Упуство је, надам се, довољно јасно и мислим да му нису потребна никаква даља објашњења. Ипак морам рећи још неколике ствари. Код многих питања ја сам испод њих, ситнијим словима, ставио и одговоре, колико сам држао да је потребно. Ово сам учинио због тога да бих испитивачима скренуо пажњу на то шта се од прилике питањима тражи. Сем тога држим да ће ови одговори бити и потстицаји на размишљања о сличностима и аналогјама или о разликама које постоје у крајевима које испитују. Међутим треба поменути и то да се често пута дешава да се скупљачи етнографског градива вежу за Упуства или за већ покупљено градиво с друге које стране, па им то постаје шаблон, који на дохват, по аналогји, тек форме ради, испуњују. То је ужасна грешка. Упуства и аналогје треба да су само вођи за са свим оригиналан и самосталан рад у једној области. Скупљачи не смеју насилно тражити, или чак и стварати, у својој области ношње које у њима нема, али је има у Упуству или у другој којој области; нити смеју пренебрећи ону које у њиховој области има, али не би била поменута у Упуству, или је не би било у којој другој области.

Да сваки аљетак и његов део и сваки накит треба назвати именом којим се у народу назива, без обзира на то како се назива у Упуству или у другој којој области, мислим да није потребно нарочито наглашавати.

Нарочито се скреће пажња скупљачима да разбирају о ношњи у старо доба, које сад више нема, и да је, по казивању, опишу. Ако је није могућно описати, јер су јој појединости већ заборављене, бар да је констатују и да разберу кад је од прилике и зашто нестала. Исто тако, ако су се неки делови ношње изменили, па су сад другојачи, треба рећи како је било раније, па онда како је сад и кад су и зашто настале промене. Најзад, ако би се десило да је нешто од одећа и накита од скоро уведено, онда треба рећи од кад је, ко је и зашто увео.

Било би врло корисно кад би се поједини аљетци и њихови делови и на-
кит, поред тога што се описују, још и фотографисали, или бар нацртали. На тај
начин би њихови описи добили још више јасноће и прецизности.

Само овако описана ношња једне области може представљати пуни њен
инвентар у тој области и све детаље који су везани за њу. Само тако можемо
имати пуно слику ношње једне области.

Са свим је природно да потпуни опис целокупне ношње једне области са
свима детаљима није ни тако лак, ни тако брз посао. Мора се радити и при-
лежно и дуго, па да посао испадне добро.

Потпуним и добрим описима народне ношње, ма из које области наше
земље, радо ће, надам се, отворити своје стране Г л а с н и к З е м а љ с к о г М у -
з е ј а и пристојно их наградити. Описивачи пак народне ношње имаће још
једну много већу награду у томе што су пружили науци на употребу опис нош-
ње једне области своје земље.

І. Одело.

Да ли се народ у томе крају добро одева или не?

Од чега то зависи: да ли од обилатости градива за одело, или од климат-
ских прилика, или од навике, или од угледања на друге крајеве?

Да ли се свет у ранија времена боље одевао и зашто?

М. Ђ. Милићевић вели за Београдски Округ: »Има људи који говоре да је наш
сељак осиротео и оголео. Да је осиротео према данашњем ја не знам без тачнијег упо-
ређења, али сам готов да верујем да је оголео. Пређе, сељак обучен, наоружан, на
коњу, с дугом пушком о рамену, с пиштољем за појасом, а о јабуци с паром везених
рукавица, — беше слика на којој је оку било мило уставити се; а данас у кошуљци,
ма и дугачкој, опасан појасићем, танким као подвезица, с дорамком, или без њега, без
тозлука, с чарапама, па још некад и срозанима. Он је ону пређашњу слику изменио
и онаказио. Је ли то немаштина, или мода, ова највећа тиранка безукусног света —
ја не могу управо да пресудим.« (Кнежевина Србија, стр. 117—118).

Да ли свет пази на одело: да је лепо, читаво и чисто, или се само гледа
да је човек одевен?

Има ли у томе разлике између различитог становништва, кад живи заједно
(на пример Срба и Арбанаца, Срба и Немаца и тако даље), или различитих вера
(православних, католика, муслимана)?

Има ли у томе разлике између богаташа и сиромаша, између мушких и
женских, између старих и младих?

Има ли у томе разлике између људи разног занимања (сточара, земљо-
радника, воденичара, надничара и тако даље)?

Има ли разлике у оделу у истом месту или крају?

У доба кнеза Милоша у Србији ношња није била једнака чак ни у појединим
областима. Још су се јасно распознавали трагови различите ношње донесене са раз-
личитих страна. Чак до пре педесет година било је у Београдском Округу разлике у по-
јединим деловима мушке одеће, »на пример у чарапама, појасима, кроју гуњева и у
другом којечем.« У старија времена разлика је морала бити много већа. Исто је тако
било разлике и у женској ношњи: »У неколиким селима око Београда, као у оба Мо-
кра Луга, у Раковици, Јајинцима, Бањници, у пола Вишњице и у Палилули станов-
ници су досељени из Сврљига... У тим селима видећете и данас на женама ручнике
и трвеће као у Сврљигу.« (М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, 116—117).

Је ли свет кицош? Шта се говори о кицошима?

Црногорцима, вели Вук С. Караџић, »није стало до тога да буду лијеши, и кад би ко на то гледао, презирали би га и ругали би му се« (Црна Гора и Бока Которска, 109). Негде се пак каже: »Нико не види шта је коме у трбуху, него шта је на њему«, и »Боље је на се, него у се«; негде се опет држи обратно: »Прије пића пак одића«, или »Иза хране и одића«.

За које се одело каже да је лепо? Да ли за оно које је ново, или за оно које лепо стоји, или за оно које је богато окићено?

Пази ли се на практичност одела, или се више полаже на друго што (да је лепо, цело, чисто)?

Крпи ли се одело и докле се крпи?

Ко га крпи? Да ли само жене, или понекад крпе и људи (на пример кад су самци)?

Којих дана не ваља крпити одело и зашто?

На Св. Андрију, на пример, нико не сме крпити обућу, нити градити нову (С. М. Милосављевић, Срп. Етн. Зборник XIX, 67).

Пере ли се одело често? Како се, где се и чиме се пере?

Перу ли само жене, или понекад перу и људи (на пример кад су самци)?

Којих дана не ваља прати одело и зашто?

Шта се мисли и казује о онима који су неуредни у оделу и немарни у облачењу?

Употребљава ли се одело још за што сем да заклони тело?

Негде на пример, за невољу, у пољу, кад немају што друго при руци, употребљавају капу као суд, те њом заптају воде и пију. Негде вежу рукаве од гуњчета при дну, па их пуне житом, воћем или чим другим, па гуњче изгледа као бисаге. Негде се у недрима носи воће.

Употребљава ли се одело у молитвама?

У Црној Гори држе да је од особите помоћи кад болеснику прочита молитву владика, »али како свуда не може владика бити, то му носе, обично капу болесникову и моле да на њој прочита молитву, и то им се увијек чини« (Вук С. Караџић, Црна Гора и Бока Которска, 98; В. Врчевић, Књиге Матице Српске, бр. 46, стр. 117). У Херцеговини ако поп или калуђер не би имао времена доћи болеснику да му чита молитву, »а боник не би могао к њему поћи, пошаље му мушки капу с главе, а женска мараму, те над њом прочита молитву« (В. Врчевић, Летопис Матице Српске, књ. 270, стр. 44).

Употребљава ли се одело при врачању?

Жена која нема деце, а жели их имати, »нека своју кошуљу обеси стрмоглавице о какво питомо родно дрво да преноћи, па сутра дан што у тој кошуљи нађе живо: мрава, бубицу, или ма шта друго, то поједе. А неке под ту кошуљу метну чашу воде те преноћи, па други дан ту воду пију« (М. Ђ. Милићевић, Срп. Етн. Зборник I, 188). — Кад жена неће да има деце за неко време, она узме на Божић жив угљен од Бадњака и погаси га рекавши: »Кад се овај угљен запалио, онда и ја остала тешка!« После тај угљен ушије у појас и носи са собом. Дете, веле, неће понети докле год тај угљен не извади иза појаса и не баци га у ватру да се опет запали (М. Ђ. Милићевић, С. Е. Збор. I, 189). — Кад је 1836 године завладала у Србији колера, Кнез Милош Обреновић, који се није уздизао високо од народних појмова о узроцима болести и предохрани од њих, да би, по народним појмовима, обезбедио од ње себе, своју породицу и околину, нареди те девет баба, голих као од мајке рођених, за једну ноћ, поред ватре, тајно, опредуду и изаткају кошуљу, кроз коју се провуче најпре он сам, па онда сви чланови његове породице, сва његова свита и сви војници (М. Ђ. Милићевић, Кнез Милош у причама, Београд 1900, 64). Тако спремљена кошуља и иначе има мађичку моћ. У Пиротском Округу је зову једноданка кошуља (Караџић за 1899 год. стр. 78), а у старом Црноречком Округу кратка кошуља (Гласник Срп. Ученог Друштва, књ. 73, стр. 163).

Сматра ли се одело као знак отмености, богатства и слично?

Има народних пословица које кажу: »Ходића чини господића«, »И пањ је лијеп обучен и накићен«, »Дуги скути покрију криве ноге«. Али их има које кажу обратно: »Златна хаљина срамоте не покрива«, »Магарац остаје магарац, макар имао и златан покровач«, »Одјећа не чини човјека човјеком«. — Негде се каже да обућа одликује човека: »Погледај га у обућу, па га пусти у кућу«. Овој се пословици обично даје смисао: Ко је рђаво обувен није уредан човек и немој с њиме имати никаква посла. Мени се чини да она има други смисао, који се такође односи на одлику човека од човека. Турци нису допуштали да раја има обућу исте боје са њима. Они су носили црне ципеле (местве) са црвеним назувкама (фирале) преко њих. Јеврејске и хришћанске назувке морале су бити црне. Туркиње су носиле високе жуте ципеле (чилике) са назувкама. Јеврејке и хришћанке су могле имати такву или сличну обућу, само црне боје (M. Levy, Die Sephardim in Bosnien, Sarajevo, стр. 55—56). Ја мислим да је ова разлика у обући била знак по коме се ко смео пуштати у кућу.

Сматра ли се неко одело као знак срамоћења или понижења?

У Црној Гори била би велика срамота да човек обуче ма шта од женског одела. Докле то иде нека послужи следећи пример. Пре скоро тридесет година било је у Учитељској Школи у Алексинцу, у којој сам ја онда служио као професор, и нешто ученика из Црне Горе. Тада се у тој школи предавао и ручни рад, и ученици су морали дељати, тесати, лепити и слично. Да не би прљали одело, сваки је добио велику кецељу, коју је, при раду припасивао. Ученици из Црне Горе нипошто нису хтели припасати кецеље, јер би их оне, као женска одећа, понижавале, већ су радили без њих. Такви су појмови, у ранија времена јамачно били у целом нашем народу. — 1821 године кажњени су у Крагујевцу апсанција и његов помоћник због тога што су били небрежљиви те им је побегао један апсеник тиме што су били »у женско одело обучени и с музиком торжествено од кнеза Јоксима и Вучића праћени кроз чаршију, за показати њихову унијост, вођени« (М. Гавриловић, Милош Обреновић II, 324). Сматра ли се за непристојно кад се иде, нарочито пред старије и отменије људе, без извесног аљетка?

Гуњ је, на пример, сматран као нека допуна свечаног одела. Било је неуљудно изаћи пред какву отмену, или положајем старију, личност без гуња. — И ако су гаће и кошуља летња народна ношња, пристојни, нарочито старији, људи у Шумадији неће, ни лети, у њима отићи у цркву, на сабор, или на другу какву свечаност, већ увек, у таквим приликама обуку чакшире и гуњче. Богатија младеж неће ни у сеоско коло отићи у кошуљи и гаћама.

1. Мушко одело.

А. Свакидање летње мушко одело. — Како се зове свакидање мушко одело?

Записати поименце како се у народу зове и описати детаљно сваки аљетак, од капе па до обуће. При опису поменути све делове сваког аљетка и описати их сваки за себе. На пример код кошуље: колир, рукаве, предњицу, задњицу и све остало. За сваки аљетак рећи од чега се гради (платно, сукно, кожа), ко справља материју за њега, ко га гради: да ли жене или људи (у неким крајевима људи граде опанке и за себе и за женскиње, а женскиње никад), да ли нарочити мајстори, или се купује готов (на пример фес, кајиш, шал). Исто тако рећи како се који аљетак носи (на рукама, на ногама, на горњем делу тела, до коже, преко кошуље, преко копарана и тако даље).

Б. Празнично летње мушко одело. — Има ли разлике између свакидањег и празничног летњег мушког одела?

Како се зове празнично мушко одело? Да ли свечано, стајаће или некако другојаче?

Записати поименце и описати детаљно сваки аљетак који није поменут под А. Оно пак што је исто као под А само поменути и рећи да је исто као и под А.

В. Свакидање зимње мушко одело.

Извршити попис, опис и остало као и под А. Оно што је исто као и код летњег одела само поменути, а што је више то пописати и описати.

Г. Празнично зимње мушко одело.

Извршити што и под Б.

2. Женско одело.

А. Свакидање летње женско одело.

Б. Празнично летње женско одело.

В. Свакидање зимње женско одело.

Г. Празнично зимње женско одело.

Поступити у свему као и код мушког одела, а после тога рећи:

Има ли разлике између одела у девојака и одела у жена? У чему је разлика?

Кад девојка по удаји почиње носити одело жена?

3. Одело у деце.

Како се и чиме се повијају деца док су сасвим мала? Докле траје повијање? Облаче ли се деца као и одрасли, ако не, онда у чему је разлика?

Деца се по селима све до преко десете године врло рђаво одевају. Понегде су чак и зими, у погледу одела, потпуно занемарена. Један Француз је у Босни, 1812 године, видео како »деца од шест година трче гологлава и босонога по снегу и леду, одевена самом платненом кошуљицом« (Споменик С. К. Академије XXXI, 138). Није много боље ни на другим местима. Мушка деца по селима обично носе на глави исту капу коју и људи, или иду просто гологлава. На горњем делу тела имају тек по нешто мушког одела. Од појаса на ниже за дуго носе, и лети и зими, само кошуљу. »Беца по селима обично не облаче гаћа до шест до седам година (док их не могу сама дрјешити и свезати), па кад их обуку више их не скидају. Често људи по том рачуне године кад је који гаће обукао. На пример, кад је то и то било, ја још нијесам био гаћа обукао, или: тек сам био гаће обукао« (Вук С. Караџић, С. н. пословице, бр. 2750). У неким крајевима Турци су наплаћивали харач од деце чим почну носити гаће, те су их почињали носити што касније (А. Fortis, Reise zu den Morlaken, 1792, 63). Женска деца по селима иду гологлава или носе фес. На горњем делу тела носе по нешто од женског одела. Иначе имају само кошуљу, ретко кад и сукњу, а зими чарапе и опанке. — И по варошима се сиромашна деца рђаво одевају. Само богаташка имају одело као и одрасли.

Када деца почињу да се облаче као одрасли?

У Лици кад мушко дете ступи у број дечака, а то је у шестој или седмој години »стане носити гаћице и пасић«, а »кад га стане наусница поносити, око четрнаесте до петнаесте године, почне носити чемер, киту на капи, љепшу одећу, преплетене опанке«. »Ђевојче иде у број ђевојака кад јој почну прса расти. Тад почне носити бијеле лаће, преплетене опанке, љепшу одјећу, киту и новаца на капи; ушлећу у косе ушлетњаке«. У Конављима, »док није сазрело, и мушко и женско броји се дијете; кад је дошло до зрелости (дванаест до тринаест година), тада мушко почне се облачити као и други младићи у гаће (прије тога иде у кошуљи), а ђевојке облаче корет (до тада носе јечерму«. Слично је и у другим нашим крајевима (V. Bogišić, Zbornik sadašnjih pravnih običaja u J. Slovena, стр. 293—295).

4. Одело у стараца и баба.

Како се одевају старци и бабе?

Да ли простије но људи и жене?

Имају ли што више од одела но људи и жене, или имају што мање?

5. Специјална одела.

Има ли аљетака, па и читавих одела, која се носе само у извесним приликама, или их носе само извесни људи?

Који су, кад се и зашто се такви аљетци носе?

Који људи, кад и зашто носе специјална одела, која други не носе?

Да би било јасније шта се овим питањима тражи, ја ћу поменути следеће ствари, молећи испитиваче да на њих обратe пажњу и да их свестрано испитају. Надам се да ће их они наћи још и више у своме крају.

а) Чобани носе на ногама кожне скорње, које иду од чланака до половине бутина и које их штите од убода кад иду по жбуњу и шиљу. Шта још имају чобани од одела што други немају?

б) У народним песмама се помињу: хајдучка капа, хајдучки опанци и хајдучка струка:

Не устаче калпак и челенке,
Сметаће му гором и планином,
Но хајдучку капу натакнуо
— — — — —
Па притеже хајдучке опанке,
— — — — —

Хајдучком се струком пригнуо (Ч. Чојковић, Пјеванија црногорска и херцеговачка, Лајпциг 1837 стр. 311). Шта се још прича или пева о хајдучком оделу?

в) Млада невеста се на дан свадбе другојаче облачи но друге жене и девојке. Шта млада невеста има од одела другојаче од другог женскиња. Да ли се и младожења другојаче облачи?

г) Мртваци се другојаче облаче од других људи. Да ли људи и жене спремају себи погребно одело и не облаче га до смрти? Покров. Од чега је и како се гради? Они који су били на хаџилуку, донесу себи покров из Јерусалима.

д) У жалости се људи другојаче облаче но иначе. Негде се у жалости преврће одело, негде се за извесно време не носи капа. Негде се око капе или руке завије црнина. Женскиње носи црну шамију. Како се још оделом изражава жалост?

е) Краљице, додоле и лазарице се облаче другојаче од осталог женскиња. Како се оне облаче?

ж) Беле недеље, кад се граде маскаре, свет се другојаче облачи но обично. Како се облаче мушки, а како женски?

з) Око половине XIX века виђао је пок. Гаврило Витковић у Јована Крајића, месара у Будиму, »свилом постављене, црвене, кадифске калпаке, које су у цеховној (еснафској) седници устакли на главу новоизабраним мајсторима, по неком старом обичају« (Гласник С. Уч. Друштва, друго одељење, књ. III, стр. 23). Да ли се и сад новим мајсторима меће калпак на главу, или им се облачи какво специјално одело?

и) Свештеници сад носе свуда свештеничко одело. Како су носили у старије време? Кад су и зашто почели да се облаче као данас? — За свештеника у Паланци (Смедеревској) прича Ст. Герлах, који је 1578 године прошао кроз Србију, да је био »одевен као и сваки други српски сељак«; ноге су му биле босе до изнад колена; од других сељака се разликовао само дугом косом која му је висила преко рамена и што је носио на глави другојачу капу« (Rad Jugosl. Akad. 116, стр. 54; Гласник С. У. Друштва 36, стр. 209). Ј. Рајић каже за србијанске свештенике из прве половине XVIII века да им је одело било, »ако је и било дуго и прилично свештенству, спреда отворено, по томе, при ходу или другим случајем кад би се раширило, показало би се доње бело одело као кошуља и гаће, а у многих и димлије виделе су се« (Историја Катицизма, Панчево, стр. 22—23). У Црној Гори, за време владике Петра I, свештеници »су ишли као и други људи, носећи за разлику у оделу на постави капе црно или љубичасто онде где други носе црвено« (Споменик С. К. Акад. XXXI, 136). Исто је тако било и доцније. Све до скоро носили су тамо свештеници народно одело

и бријали браду (Вук С. Караџић, Црна Гора, 71; М. В. Г. Медоковић, Живот и обичаји Црногораца, 35; Исти, П. П. Његош, Н. Сад 1882., 50; В. Врчевић, Књиге Матице Српске, бр. 46, стр. 189; St. Lopičić, Zbornik za narodni život i običaje J. Slovena, XXIV, 292). Исто је тако било и у Боки Которској. 12 априла 1808 године пише црногорски митрополит Петар I свештеству Бокоторске Епархије, која је била под његовом духовном управом, како је »неприличан обичај од давних времена укоревен да попови од ове епархије иду оружани једнако као и мирски људи и да не имаду на себи ниједног свештеничког знака, по коме би се могли познавати у свештенички чин«, па препоручује да »не имаде ни један свештеник оружје и црвене капе носити или браду бривати.... Ако ли се који свештеник међу вама нађе овому мојему објавлењу непослушан да не хоће оружје оставит и капу од свите љубичастога цвета носити, такођер и браду пустити, такови нека остави епитрахил и свештенство« (М. Медоковић, Повјесница Црне Горе, Земун 1850, стр. 178—179). Руски архимандрит Антонин видео је 1865 године у манастиру Сленчи, у Јужној Србији, сеоског попа одевена као што су и остали сељаци, само са црном камилавком на глави (Споменик С. К. Акад. IX, 14). У Плаву и Гусињу свештеници се по оделу нису разликовали од народа, само су носили браду (Браство V, 50).

Калуђери су се носили више по црквеном правилу но мирски свештеници. 1572 године послан су калуђери манастира Раванице у Србији дугу косу; на глави су имали камилавку и одевени су били у црно одело (Rad, књ. 112, стр. 217). У Србији су се калуђери још у почетку XIX века »исто носили као и грчки калуђери« (Вук С. Караџић, Даница за 1827, стр. 111). Али у Црној Гори, и ако им је одело било »врло слично грчким калуђерима«, калуђери су носили фес, »око кога је као мала чалма оплетена усукана свилена марама«, те су »са свим личили на Турке«. »Носе браду као што је по правилима«, али је Вук Караџић видео у првој половини XIX века »једног калуђера испод Острога обријаног и по спољашности изгледао је као какав хришћански трговац из какве турске вароши. Неки млађи калуђери, који то воле, носе и оружје, што они објашњавају и правдају тиме што су сви манастири, осим онога у Ријечној Нахији, на граници са свим у близини Турака и нијесу сигурни животом« (Црна Гора, 73). У Фрушкогорским манастирима, у XVIII веку биле су настале свакојаке неправилности у калуђерској ношњи. Неки калуђери у опште нису имали прописаног одела, други су се омет раскошно одевали и кицонили. То је дало повода митрополиту Вићентију Јовановићу да проишче правила о калуђерском оделу (Т. Остојић, Доситеј Обрадовић у Хопову, стр. 153).

Ни у католичком делу нашега народа нису се свештеници свуда држали прописа у оделу. Фратри у Босни носили су око половине XIX века »одећу на начин крџалија: црвене фесове с великим китама, црвене крмезли шалове, ћурчиће, чакшире и доламе с црвеним гајтанима ишаране; носили су оружје и јахали добре коње. Кад их човек сретне не би рекао ни по чем да су црковњаци, но пашалије; и за све ово нико им ништа не зазире« (Србско-далматински Магазин за лето 1851, стр. 44—45). Католички свештеник у Јањеву носио је 1869 године арнаутско одело: »имао је турбан, доламу, чепкене, кубуре за појасом и сабљу«. Мостарски бискуп, фра Анђео Краљевић пре окупације Босне и Херцеговине »вазда се облачио као кадија или муфтија. Као вирилиста пре буне јашно би на коњу до конака и натраг у пратњи двојице слуга. Вазда је био у фесу, у црној дуби (горња хаљина до земље) с црвеном поставом, и зеленим или модрим чакширама до земље, с црвеним постолома (ципелами) те с великим златним крестом на дебелу златном ланцу низ прса« (М. Đurđević, Memoari sa Balkana, стр. 55 и 170).

Да ли који аљетак сем што служи као заштита тела има и други који значај?

Капа, на пример, може значити: част, положај, достојанство, старешинство. Једна народна пословица каже: »Старија је капа од главе«. То мислим да значи: част је прека но глава. Друга пословица каже: »Жену и злу капу ласно је добити« (Ј. Мушкатиновић, Приче или тити по простому пословице, Будим, 1807, стр. 46). Овде мислим да капа значи рђав глас, рђаву репутацију. Вук је до душе забележио пословицу:

»Жену и издерану капу ласно је стећи«; али ја мислим да ће и издерана капа пре значити посрнути углед, него праву капу. И пословица: »Дао би капу с главе« (Bosanski prijatelj II (1851), стр. 182) мислим да значи: тако је добар да би се лишио свог достојанства, понизио би се. Кад су Турци 1866 године довели Петка Ковачевића до вешала да га обесе, он се прекрети и помолу Богу, »за тим скиде капу и замоли заштијског чауша да је даде његову сину Стојану« (М. Đurđević, Memoari sa Balkana, 13). Јамачно је Петко са капом хтео предати сину старешинство у кући. Свештеничка чита се сматра као знак свештеничког достојанства, и не сме се вређати ни кад пош што погреша. По једном приватном сазнању, учини око 1892 године свештеник у Миросалџима (Срез Драгачевски) некакву кривицу, те је ваљало да га општински суд уапси, и председник му рекне: Скини, попе, читу да те уапсим!

Исто тако и штап, који у ствари не спада у одело, али се ту може убројати, сем што служи за поштапање има и други значај. У ранија времена штап је био знак сеоског поглавице. Он је то остао све до скоро. За време владе Кнеза Милоша наређује Народна Канцеларија да нико не носи оружје осим оних који су у народној служби; а они ће се по томе познавати што ће имати бео штанић у рукама (М. Гавриловић, Милош Обреновић I, 244; О. Д. Пирх, Путовање по Србији 1829 године, 81; М. Ђ. Милићевић, Годишњица Н. Чулића II, 195). — По уредби српског табачког еснафа у Сент Андрији од 1769 године калфе нису смеле ићи улицом »без палице«, да би се распознавали (Гласник С. Уч. Друштва, друго одељ., књ. VI., 428). — У Жупи и Расини у Србији, кад ко хоће да покаже да се замомчио »оде у шуму и убере дренов штап. Пошто код дрена увек по две граниче стоје наспрамно, то их он, са свим на горњем крају, који ће руком држати остави за шаку дуљине, остало одреже. По том те обадве ракље на вагри напари и савије с обе противне стране штапа у лук, али не додирне савијеним луковима штап, те изгледају као две чакље. За тим сестра или друга која рођака из куће цео штап нашара од врха до дна разнобојном вуницом, тако да се нигде дрво не види«. Такав се штап тамо зове момчаник. »Момак би први пут обично понео момчаник кад је сабор или друга која светковина« (С. Тројановић, С. К. Гласник од 1 септембра 1903, стр. 61).

Шта значи преврнути одело наопако?

У старије време, сем што је преврнуто одело означавало жалост, имало је и неки други значај. Вук Караџић вели да пословица: »Кад изврнем кожух наопако« значи: кад се расрдим (С. н. пословице бр. 2202). По приватном сазнању свештеници су у старо доба претили парохијанима да ће преврнути одежде и проклињати их ако се не оставе грехова. Хаџи Ђера, моравички архимандрит, говорио је својим крвно завађеним парохијанима: »Ако се закунете овде пред светом црквом да ћете опростити једни другима и да ћете се измирити, онда ћу преврнути одежду наопако, служићу службу и причестићу вас. Па, ако одржите клетву и мир међу собом, биће вам причешће на здравље и на спасеније души, а ако ли је не одржите, оно ће вам се окренути на проклетство, на погибију вама и породу вашему« (М. Ђ. Милићевић, Поменик, стр. 758). У народу се верује да не ваља носити ништа од одела наопако преврнуто. Деци се прети да ће им умрети мати, ако ма шта од одела преврну.

Има ли изрека или прича о оделу или о појединим аљетцима (на пример да је неко одело или неки аљетак установио неки светац, или да га је бар преврлио)?

Напомена. — Као што је већ речено, сваки аљетак и сваки његов део ваља назвати именом којим се у дотичном месту зове. Исто тако, ако за читаво одело има друго које име, треба њега употребити.

У неким крајевима се, на пример, аљетак зове дреја или дреха, хаљина, а цело одело дреје, дрехе, хаљине. Негде се кошуља и гаће заједно зову рубље, негде преобука, негде рубина.

Даље, сваки аљетак и његов део треба, по могућству, фотографисати, или барем лепо нацртати и казати размере.

Даље, рећи ко шта (жене, људи, мајстори) и од чега гради.

Даље, за сваки аљетак рећи да ли га је било и у старије време.

У Црној Гори вели Вук Караџић за прву половину XIX века »кошуље се ретко носе; многи немају их никако, а оно мало што их носи, понајвише имају само једну, и кад је у неколико недјеља ваља прати, иду за то вријеме без кошуља (Црна Гора, 108). Дукађинци, по Гризебаху, никад не носе кошуље (Ст. Новаковић, Турско царство пред српски устанак, 203; Ђ. Ђурковић, Албанија, 67 и 68). У неким крајевима Црне Горе кошуље су се носиле од вуне (Љ. Ненаровић, О Црногорцима, Н. Сад, 1889, 81).

Даље, по казивању старијих људи, описати ношњу каква је била у старо доба. На ово нарочито обратити пажњу, јер ће и успомена о томе ускоро потпуно ишчезнути.

У Србији се пре стотину година носило одело од белог сукна; данас је бело сукно са свим ретко. У Србији су у то време људи гдешто носили фустанеле, а жене зубуне; данас су фустанеле потпуно ишчезле, а зубуни су врло ретки. У народној песми се помињу гогачке хаљине и гогачки опанци:

Кад се Марко Турак добио,
Свукује ш њих зелене доламе,
На њих меће гогачке хаљине,
А на ноге гогачке опанке,

На рамена куке и мотике (Ч. Чојковић, Пјеванија црногорска и херцеговачка 1837, стр. 56), данас о њима тешко да ко шта зна. У народној песми пева се некаква, и ако млетачка, кошуља:

Која није кроз прсте предена,
Ни у ситно брдо увођена,
Ни на разбој она ударана,

Но кошуља на прсте плетена (Вук С. Караџић, С. н. пјесме II, 541), данас о њој не зна нико ништа. У нас се у старије доба помињу различите капе: Капа абењача у Србији (М. Ђ. Милићевић, Путничка писма, Београд 1868, 226), капа наперјана:

Моме куму, а твојему сину,
Донећу му капу наперјану (Српско-далматински Магазин за 1864, стр. 76), капа новедина:

На њему је капа новедина,
Све од перја и од суха злата,

На врх ње му једно коло злата (Istarske narodne pjesme, 1924, стр. 27), капа кариклија или карикача од »дрвене абе или чохе, одозго затубаста као фес, а са стране има црну поставу за коју се одозго може што задјести, ђекоји у бојевима позадијевају фишке да су им наручнији него у кесама« (Вук К. Караџић, Срп. Рјечник код кариклија). За таквим капама ношена су и писма:

Уватио Голашина Ђура,
Нађе њему књигу за капицу,

Виђе Рајко све што књига каже (Ч. Чојковић, Пјеванија, стр. 202). У Бјелопавлићима таква се капа зове шишак (Вук С. Караџић, Срп. Рјечник код шишак), капа дињара или дињарлија (Ј. Вујић, Путешествије по Србији I, 39; Сретен Ј. П., Путовање по Новој Србији, 355; М. Ђ. Милићевић, Поменик, 394).

Најзад треба рећи да ли се народна ношња одржава или пропада. Због чега то бива? Ако пропада каквом се ношњом замењује?

У Србији, по селима, народна се ношња замењује старом варошком ношњом. У селима жене већ у многоме носе: бареше, фесове, фистане, либадета, бунде, све аљетци који у варошима ишчезавају. Исто се тако у Шумадији на богатијим сељацима могу видети: астраханске шубаре, чохане чакшире и гуњчета, платнене кошуље, такође аљетци које су варошани већ напустили.

II. Накит.

Да ли се народ у томе крају радо кити?

Да ли се кити само с тога да улепша своју спољашност, или накит служи и томе да чува од урока, болести и сличнога?

У примитивним срединама је између накита и мистике врло узак однос: Прелази од накита ка амајлији и обратно врло су чести појави. Врло често је накит у исто време и амајлија која брани од свакога зла. Обичан накит се може и продати, али кад служи и као амајлија не продаје се ни по коју цену. У Пиротском Округу нашао сам пре двадесет и пет година на капи једног женског детета ушивен сребрни новац деспота Ђурђа Бранковића. Покушао сам да га откупим, али ми га детињи родитељи нипошто нису хтели продати, јер је служно као амајлија. Крстови, који се носе о врату у ствари су амајлије, али у исто време служе и као накит. Златна минђуша у уву мушкарца је амајлија. Тетовирање је у исти мах и накит и амајлија. Прстен је у ствари накит, али мислим да је понекад и амајлија, јер удате жене без прстена нипошто неће месити хлеб, нарочито без њега неће умесити славски колач. Због тога треба при испитивању обратити пажњу да ли извесан накит служи само као накит, или само као амајлија, или и као једно и друго. Мени се чини да се разлика између накита и амајлије најбоље може уочити из следећег: Накит се у жалости не носи. Оно што се у жалости скине, било би накит, а што се и даље носи било би амајлија.

Чиме се ките деца? Чиме мушка, чиме женска?

Рећи редом: амајлије, пужићи о врату, у коси, на капи, урочице, минђуше у једном или у оба ува, тетовирање, манистра о врату и на рукама, гривне и слично. За тим рећи: како која од ових ствари изгледа? Чему служи? Кад се почиње носити? Зашто? Ко је гради, од чега, како и кад? Кад се, како и чиме буше уши ради минђуша?

Чиме се ките момци и девојке?

Служе ли и њихови накити као амајлије?

Чиме се ките људи и жене?

Чиме се ките старци и бабе?

Чиме се ките мртваци?

На помена. — Свуда казати у чему се састоји накит: цвеће, минђуше (обоци, брњице), огрлице, тетрајике, новац, гривне, прстење, брошеви, тетовирање, мазање косе, белило, руменило, мараме, ремење, дугмета и тако даље. Сваку ствар назвати оним именом како се зове у народу. За тим:

Како се зове сав накит једним именом?

Да ли извесна врста накита има засебно име (на пример адићар)?

Сваки накит треба засебно описати, по могућству фотографисати или бар лепо нацртати.

Ко шта од накита и од чега гради?

Да ли је исти накит био и у стара времена? Шта је било више и кад је и зашто ишчезло?

Носи ли се неки накит од скора? Како је ушао у моду и кад?

Најзад треба рећи да ли се накит одржава или пропада. Због чега то бива? Ако пропада каквим се накитом замењује?

Неки накити имају и симболички значај: негде момци носе на прстима или на појасу онолико прстенова колико су девојака варали. Неке девојке изражавају своје богатство низама новаца које носе.

Да ли се накит у жалости скида?

Да ли се мртваци сахрањују са накитом и са амајлијама?

Коса, бркови и брада су природни накит човеков. Али се ни коса, ни бркови, ни брада не носе увек онако како су од природе, већ се на различне начине дотерују. Због тога и на њих треба обратити пажњу.

Коса. — Да ли су, у старо доба, мушка деца носила дугу или кратку косу?

Ако су носила дугу кад су почела да је шишају и обратно?

Да ли је при првом шишању било каквих обичаја и у чему су се састојали (стрижба, шишање, плетиво)?

Да ли су људи, у старо доба носили дугу или кратку косу?

Ако су је носили дугу да ли су је пуштали да слободно расте, или је расла само на врху главе или иначе, а остало је шишано или бријано?

Да ли су је носили расплетену или оплетену (перчин)?

Ако су је носили оплетену да ли су је кадгод расплетали (на пример у жалости или у каквој несрећи)?

Јанко М. Веселиновић приповеда како је осрамоћени и понижени Алекса Алексић из Мачве дојурно кући као ветар. »Како дође он се скљока крај огњишта и ту је седео до мркога мрака, нем и непомичан. Онда се на једанпут окрете и викну снаху Мару... Расплети ми перчин! — Све се скамени. Петра (жена Алексића) му приђе: — Старче! — Он је погледа крвавим очима, али рече притајеним, мирним гласом: — Иди, бако, донеси ми чибук с чивилука. — И старац тога вечера расплете косе и припали дуван«. Људима је било тужно кад су га видели. Али када је после тога добио задовољења, одмах се вратио на старо: »Бацио чибук, оплео перчин, па се смешка неким небеским смехом« (Хајдук Станко, стр. 89, 191).

Да ли се дуга коса кадгод шишала?

У Црној Гори, у ранија времена, кад ко умре »сва ближња својта покида перчине, како мушка, тако и женска. Неки кидају перчине те бацају на гроб, а неки покинуте међу у расцијеп палице те пободу на гроб« (М. В. Г. Медаковић, Живот и обичаји Црногораца, стр. 54—55). О томе има сведочанстава и из других крајева.

Да ли су се умрли сахрањивали са перчином или им је перчин одрезиван?

У Црној Гори, у ранија времена, »мртвومه окину перчин па га пришију при капици« и после сахране изложе на мртвачкој трпези, пред кућом заједно са оделом и оружјем, те на њој стоји десет дана (В. М. Г. Медаковић, Живот и обичаји Црногораца, 57). У једној народној песми мати пита помрле синове да ли им је земља тешка и да ли су им даске отешчале, а један јој син одговара:

Није нама црна земља тешка,

Ни јелове даске отешчале,

Већ су нама змије додијале,

Очи пију змије крилатице,

Очи пију, у перчин се крију,

Бог убио наше укопнике

Што нам нису перчин одрезали (Matica Hrvatska, Hrvatske narodne pjesme, V, 149). У другој песми син одговара матери:

Није мени зима без јоргана,

Нити су ми брци опанули.

Послушај ме, моја мила мајко,

Куни, мајко, Ахмета бербера

Што је мени перчин оставио

Да се у њем љуте гује легу,

Обдан гује, а обноћ дивојке (Meh. Dželaludin Kurt, Hrvatske narodne ženske pjesme, I, 114).

Да ли се глава бријала?

У једноме допису из 1847, године са босанске границе јавља се како су Лазо Јажица из села Мурата, Нахије Дубичке, и Пана Петровић из Трговишта, Нахије Новске, били у Србији, па су са пасошем из Србије пошли својим кућама, али их козарачки пандури похватају, и Јажицу посеку у Тави, селу према Костајници, а Пану свежу и отерају у Травник и метну у апс, »зато што нису главу обријали«. Турци су говорили: »Ово није Рацка, него је ово Босна; ми овде судимо« (Новине Читалишта Београдског за 1847, стр. 215). — Муслимани у Босни »брију косу, а само на темену остављају увојак«, који служи томе »да на судњем дану грјешнике, којима је преко оштре ко сабља силах ћурије поћи, па ће се стравалити, њихови анђели чувари узмогну ухватити за перчин, па је овако, можда, из понора вјечног проклетства спасти. И велик дио сељачког житељства, обију вјеросповијести брије си косу. Пријашњих су времена хришћани носили косу у ките, а моћи је таквих и данас још наћи по селима« (Босна и Херцеговина на миленијској изложби у Пешти, године 1896, стр. 104).

Кад је престало ношење дуге косе?

Да ли је само од себе изашло из моде или је забрањено?

Да ли се људи сад шишају? Како се шишају: да ли ниско, или остављају косу с преда (на кркме или на штроф), или са стране (зулуфе), или некако другојаче?

Да ли женска деца носе дугу косу? Како је било у старије доба?

У Херцеговини су женска деца бријала косу као и мушка. Тамо се каже да млађа сестра не сме пустити косе док се старија не испроси (Вук С. Караџић, С. н. пословице, бр. 1617). У Херцеговини и Катунској Нахији »девојка кад дође до тринаесте или четрнаесте године почне пуштати косу расти, а до тада је шиша«. (V. Bogišić, Zbornik sadašnjih pravni običaja u J. Slovena, стр. 295). По приватном сазнању, у Призрену и околини, женској су деца све до четрнаесте године бријали главу, само су јој на врх главе остављали перчин. После тога су јој пуштали косу и плели, што је значило да се задовојчила. У Пиротском Округу су 1533 године женска деца, док нису за удају, носила »до ушију одрезану косу, те су изгледала као мушкарци«, казује један путописац из тога доба (Rad, књ. 52, стр. 219). Максим Евгеновић, родом из Херцеговине, прича како је 1805 и 1806 године живео у Рудничком Округу у Србији. »Мати моја, вели он, и сестра Сара, још у коси девојка, преле су и ткале газдарицама у кући, а ја сам залучене од оваца јагањце чувао« (Животопис Максима Евгеновића, Будимпешта 1877, стр. 8).

Како девојке носе косу? Како је било у старије доба?

»У Босни девојке носе једну плетеницу, коју спуштају низ леђа« (Б. Петрановић, Срп. нар. пјесме, Сарајево 1867, стр. 246). У Градишкој и Бродској Пуковнији чим женско дете пређе у девојаштво, означаје то »плетењем косе у кик« (V. Bogišić, Zbornik, стр. 294). На то се односи и народна пословица: Зар се свака оплетена уда? (Вук С. Караџић, С. н. пословице, бр. 1617), која мислим да значи: зар се свака девојка уда? или: не мора све свака девојка удати. Вук има њено објашњење нешто другојаче. Он, на име, држи да се у њој »мисли да се девојка уда док јој и не нарасте коса да се може плести«. У прилог моме објашњењу иде и то што седе плести значи дуго девовати. Сестра Леке Капетана вели своме брату:

Вољела бих седу косу плести

У Призрену нашој царевини,

Но ја поћи у Прилипа града

Маркова се називати љуба (Вук С. Караџић, С. н. пјесме, II, 230).

Једна пословица вели: Тако сиједу косу не плела на очино огњиште (или преклад) (Вук С. Караџић, С. н. пословица, бр. 6286).

Како носе косу жене? Како су носиле у старије време?

Жене су увек носиле дугу косу. У жене је дуга коса а кратка памет, вели једна народна пословица. Кад је Црнојевић Иво затражио савета од своје жене, она му је одговорила:

Господару, Црнојевић Иво,
 Ког су жене до сад сјетовале,
 Кога досле, кога ли х' од селе
 С дугом косом, а памећу кратком (Вук С. Караџић, С. н. пјес-

ме, II, 523).

Да ли жене кад год секу косу (на пример у жалости)?

Видели смо како Медаковић прича да у Црној Гори, кад ко умре, »сва ближња својта покида перчине, како мушка, тако и женска«. Бенедето Рамберти, који је 1533 године прошао кроз Србију, прича како жене у селу Клисурци, између Беле Паланке и Цирота, кад им умру мужевци, браћа, синови или оцеви чупају косе, а ноктима драпљу лице да им крв тече«. »Тако се, вели даље, очитује жалост свуда у овој земљи« (Rad 56, стр. 219). 1547 године прошао је нашом земљом Жан Шесно (Chesneau). Говорећи о женама из околине Ниша, он вели: »Кад им умре муж или отац, чупају си косу и драпљу си лице, наричући што више могу« (Rad 62, стр. 72). О. Г. де Бусбек (O. G. de Busbecq), који је 1555 год. пропутовао Србијом, описује један погреб из околине Јагодине. Између осталог вели да је видео на многим гробовима обешене витице од косе, које су жене и кћери повешале да покажу своју жалост за губитком сродника« (Ch. Thomson Forster and T. H. Blackburn Danielle, The life and letters of Ogier Ghiselin de Busbecq, vol. I, London 1881, стр. 96). Слично је забележио и Стеван Герлах у Гроцкој (Rad 116, стр. 54). У Загорју, у Херцеговини, кад мртваца донесу на гроб »најпре пану браћа и рођаци и проплачу, па онда пану по гробу сестре, мајке и родице, а људи их држе да се не гребу и не бију и да косе не чупају и не стрижу« (Вук С. Караџић, Живот и обичаји народа српскога, стр. 194). Љ. Ненадовић прича како се у Црној Гори често догађа »да мајке и сестре своју косу одсеку и на гроб положе« (О Црногорцима, стр. 109). У народној песми се пева како млада Ђурђевица

За Ђурђем је косу одрезала,

За ђевером лице изгрдила,

А за братом очи извадила (Вук С. Караџић, С. н. пјесме I, стр. 325). У Горском Вијенцу има неколико примера да женскиње реже косу за својим умрлима.

Маже ли се коса и чиме се маже?

Боји ли се коса и чиме се боји?

Пере ли се коса и чиме се пере (умом, сапуном)?

Чешља ли се коса често?

На који начин женскиње носи косу?

Описати цело намештање косе на глави (код девојчица, девојака и жена: плетење, спуштање косе низ леђа, увијање око главе) уметање (туђе косе, трака, пантлика, игала, чешљева и сличнога). По могућству фотографисати намештање главе или барем тачно насликати.

Којих дана не ваља женскиње да пере косу и зашто?

Којих дана не ваља косу чешљати и зашто?

Шта се ради са косом која остане на чешљу? Баца ли се? Баца ли се у ватру? Или је ваља оставити на склонито место? Зашто?

Која се боја косе у народу највише цени? Да ли се сматрају за лепше црне или плаве (жуте) косе? Из чега се то види?

Бркови. — Да ли се бркови у народу носе потпуни, онакви какви су од природе, или се потшишавају или бријају.

Да ли се бркови пуштају да растуслободни, или се негују (шиље, или фи-тиље, како се то каже)?

Да ли се бркови мажу и чиме?

Који се бркови сматрају као лепши: да ли пуни и дуги, или танки и кратки?

Да ли се бркови сматрају као знак части? Има ли каквих изрека или радњи из којих се то види?

Многи људи у народу, кад што тврде, ухвате се за брк и рекну: Да бацам ја ово тамо где не треба (у нечистоту), ако те слажем, што мислим да значи: да се лишим части, ако те слажем.

Брада. — Да ли се носи брада или се брија?

У Србији, у ранија времена, браду нису носили ни сељаци ни варошани, сем кад су у жалости, или кад су у апсу. Ношење браде сматрало се као непристојност. »Господару Младене, сам знаш да ми је брат скоро умро, зато се нисам обријао, а не што не поштујем скупштину и њена заседанија«, рекао је кнез Милош Обреновић Младену Миловановићу кад га је прекорео што је необријан дошао у скупштину о Малом Божјићу 1811 године (М. Ђ. Милићевић, По меник, стр. 473). У Босни »брада се обично брија; само хаџије и законоше носе пуну браду, која се не смије кратити« (Босна и Херцеговина на миленијској и злојби, стр. 104).

Да ли се, сем жалости, пушта брада још кад год да за неко време расте?

У Крагујевачкој Јасеници сељаци се не бријају од славе до Бадњег Дана, те се »по величини браде коју сељак има на Бадњи Дан може погодити коју славу слави, јер се од тада није бријао« (Ј. Павловић, Срп. Етн. Зборник XXII, стр. 92).

Сматра ли се брада као знак части?

Да ли људи кад зађу у године пуштају браду, и не дирају је више?

По једном приватном сазнању Муслимани у Босни у старијим годинама пуште браду и нипошто је више не крате. Тада се за њих каже да су тобе, то јест да су заветовани. За време рата и такви су људи употребљавани на војним дужностима, па су нагоњени да се обријају. Они су се бранили говорећи: Све чини, само ми у браду не дирај (Јајце).

Ако је у обичају да се носи брада, да ли се носи сва, или се местимично, спреда или са стране, крати или брија?

Како се зову поједини начини ношења браде?

Има ли дана кад се не треба ни шишати, ни бријати? Зашто?

По једном приватном сазнању у Јајцу, у уторак се не треба ни шишати ни бријати. Тамо се каже: И вук у гори Богу се моли да у уторак с њега длака не падне. Исто се тако не ваља ни шишати ни бријати у недељу. Жене то мужевима никако не допуштају.

Да ли се људи сахрањују с брадом? Бријају ли мртваце пре но што их сахране?

У природни накит се могу убројити и н о к т и, те треба разабрати све шта се са њима ради и зашто.

Нокти. — Носе ли се дугачки нокти или се режу?

Режу ли се често?

Има ли дана кад не ваља резати нокте? Зашто?

У неким крајевима Србије нокте »ваља срезивати само у извесне дане од недеље: у суботу, у понедељак, среду и четвртак, а нипошто у петак, недељу и уторник« (М. Ђ. Милићевић, Срп. Етн. Зборник I, стр. 17).

Шта се ради са ноктима кад се одрежу; да ли се могу бацити где се хоће, или се ради некако другојаче?

У неким крајевима Србије »нокте, пошто се обрежу, ваља метнути себи под појас, или их ставити на склонито место, јер онога света по ноктима се познаје шта је ко радио овога света« (М. Ђ. Милићевић, Срп. Етн. Зборник I, 17). У Јајцу, по при-

ватном сазнању, Муслиманке кад одсеку нокте завију их у хартију и мећу у зид. Ово чине с тога да би их на ономе свету нашле и опет метнуле на прсте. »То је, веле оне, моје тело, морам га чувати за онај свет«. Хришћанкама које не чувају нокте рекну: »Тражићете ви своје нокте на оном свету, па их нећете моћи наћи!«

Има ли дана кад се нокти морају резати?

У околини Шапца, у очи Божића, »сва чељад обрежу нокте и напољу, под кућном стрехом, преобуку се, па одрезане нокте с преобуком коју са себе скину задену под стреху и оставе. То чине да би се преко године сачувала од шуге« (М. Ђ. Милићевић, Срп. Етн. Зборник I, 168).

Секу ли се нокти и са свим малој деци?

Кад се деци први пут секу нокти? Чиме се и како то ради?

Шта се ради са њима?

Да ли се нокти боје? Кад се, зашто, и чиме се боје?

Промене у ношњи.

У свима људским заједницама са вишом културом видимо да се ношња непрестано мења. Та се промена обично назива модом. Она настаје отуда, што ношња, сем што подмирује потребу да заклони тело, има за циљ и да га улепша, да изазове естетично допадање. Међутим, естетична расуђивања и укуси стално су подложни промени. Код културно развијених народа оно што је лепо непрестано се допуњује и усавршава; стари облици се препорађају и полепшавају, или се стварају други, нови. Мода је у непрестаној промени. Културно развијени народи утичу на укус мање развијених, подижући га и приближујући себи. Познато је какву улогу игра париска мода на далеко, па и у нас. Данас је саобраћај међу културним срединама достигао огроман успех. Са њиме се великом брзином шири и укус народа који дају тон моди, тако да и најудаљенији крајеви културнога света у том погледу не остају без њихових утицаја.

На супрот овим утицајима и променама у ношњи културнога света стоји трајашност народне ношње. Свуда где је извесан застој у разитку и где се туђи утицаји мање осећају, ношња добија сталан карактер, постаје ознака друштвене заједнице (племена, народа, покрајине) у којој је и за дуго се не мења. Због тога се читаве области, понекад и читави народи издвајају својом ношњом и због тога може бити говора о племенској, народној или покрајинској ношњи. И у нас има пуно крајева до којих су утицаји у ношњи културнога света слабо допирали, те је у њима ношња остала стална. У нас, може се рећи, они највећим делом имају посебну ношњу (црногорска, загорска, пиротска, шумадиска ношња) која се за дуго није изменила, или је промена била врло мала. Али ни трајност народне ношње није вечита. »И најстарије, по изгледу, ношње у Европи, нису никако од Бог зна како старих времена, већ су се тек у последњим столећима развиле« (Х. Шурц, Етнологија, Београд 1907, стр. 124). Ни у најодстрањенијим, планинским крајевима није ношња остала онаква каква је била у далекој старини. Али су овде промене бивале постепено и много спорије но што је то случај у крајевима изложеним јаким културним утицајима и у центрима културнога живота. У осталом, друштвене заједнице нигде нису тако изоловане да немају никаквога додира са другим људским заједницама и да на тај начин остају без туђег културног утицаја, па и без утицаја на ношњу. У Црној Гори, на пример, где се, изгледа, народна но-

шња најдуже одржала, већ се на многим људима могу видети преко јелека капути, а на ногама место опанака ципеле.

Врло је важно обратити пажњу на све промене које се постепено врше на народној ношњи и тачно испитати:

Кад је и услед чега која промена настала?

Ко је најпре подлегао промени: да ли истакнути људи или маса народна и зашто?

Онде где Европљани долазе у ближи додир са примитивним народима, њиховом утицају најпре подлежу оне класе са којима највише долазе у додир. У Јапану, на пример, који је за дуго био под европским утицајем, образованији и отменији људи, који су више долазили у додир са Европљанима, били су први који су примили европску ношњу, док је у народ једва нешто продрла. У Србији је народна ношња почела да се мења тек под Кнезом Милошем. Тек тада је Србија дошла у додир са Европом. Свињарски трговци, који су ради трговине одлазили чак до Шопрона и Бура, почели су доносити у Србију више европскога, но што је то могло бити док је била под Турцима. Они су доносили другојачи крој, другојаче делове одела и другојачу моду, у опште. Они су први »понели црне чизме до колена, које су из прека донели, а иначе су носили првене чизме са калчинама«. Они су први понели и шешире од филца и сламе. Сем тога Србија је тада постала широм отворена странцима и њиховом утицају, нарочито по врховима код богатих и истакнутих људи. Ана, кћи Јеврема Обреновића, под утицајем своје учитељице Тироловице, прва је Србијанка која је напустила народно одело и почела да се облачи по последњој бечкој и париској моди. Чиновници, Срби из Аустрије, којих је било по читавој Србији, и њихове жене исто су тако утицали на своју средину. Браду су први почели носити људи који су странствовали: трговци и ђаци који су се школовали на страни (Тих. Р. Ђорђевић, Из Србије Кнеза Милоша, Београд, 1922., стр. 66—67, 69). И дан дањи по нашим селима понајпре попуштају у ношњи они који долазе у додир са културним светом: општински писари, кафеџије, сеоски трговци, занатлије.

Промену ношње изазивају и измењене економске прилике. Богати везови и украси, који се могу израђивати онда кад се има у изобиљу материјала за њих и кад се има доста слободног времена, постепено ишчежавају кад материјала нестане, или кад се сав, или велики део његов, мора продати да би се добиле друге намирнице, или кад се све, или велики део времена, мора употребити да се задовоље друге потребе живота.

Женскиње је некада у нашем народу имало на расположењу вуне да ју је могло употребити не само на ткање сукна за одело, већ ју је могло бојити и њоме ткати шарене појасеве, сукње, јелеке, кецеље и вести раскошне шаре на оделу. Исто су тако имале времена да су могле месецима вести везове на кошуљама, јелецима, убрусима, сукњама. Од како је почело нестајати вуне и од како је радна снага поскупела, почело је нестајати шарених тканина и раскошних везова.

На промену ношње имале су утицаја и сеобе и мешање становништва.

Кад се извесно становништво исели из своје области у другу, може задржати или изгубити своју ношњу. Може је задржати ако дође у област у којој су исти услови какви су и у старој и ако је у већини. Ако пак нова област има другојаче услове (другојачу климу, нема истог материјала за одело и слично) и ако је староседелачко становништво у већини, досељеничка ношња постепено попушта и најзад ишчежава. Но ако су досељеници многобројнији од староседелаца и ако има услова за одржање њихове ношње, онда ношња староседелаца попушта и ишчежава. При сеобама и мешањима становника од пресудног је значаја за одржање или пропадање ношње једних или других и то чија је култура јача. Понекад се староседелачка и досељеничка ношња за дуго одржавају једна поред друге, те се староседеоци и досељеници за дуго могу по ношњи распознавати. Црногорци насељени у Србији за дуго су се по ношњи разликовали од староседелаца, нарочито жене. Због тога испитивачи треба да обрате пажњу и на сеобе и на

мешање становништва у области чију ношњу испитују и на њихов утицај на промену ношње.

На промену ношње имали су утицаја и законски прописи.

Да ли се у народу што зна о каквим забранама или наредбама у погледу ношње?

Турци нису допуштали да раја (Срби, Јевреји и други) може носити скупоцено одело светле боје, сматрајући то само као своју привилегију. Султан Мурат издао је 1579 године ферман којим се раја забрањује ношење истог одела са Турцима. Сличне су наредбе понављане и доцније (Влад. Скарић, Гласник Земаљског Музеја, XIV, 1902, стр. 557—558). Понекад су извршиване са великом строгошћу. Кад је 1826 године премештен из Београда у Босну за везира Абдурахман-паша »све је хришћане и Чивуте у црно обукао, за разлику од Турака«. Кад је издао наредбу о овоме, десили су се у Сарајеву и неки Срби и Јевреји из Србије. Они замоле да могу остати три дана у својој одели, док не сврше послове, па ће онда отићи у Србију. Молба им није била примљена. Везир је одговорио ако за шест часова не обуку црно одело да ће их повешати. И они су морали дати одело бојадџијама да им га обоји, исто онако као што су и други радили (М. Гавриловић, Милош Обреновић II, стр. 226). По турским прописима морале су и хришћанске и јеврејске жене сакривати лице (Влад. Скарић, Гласник Зем. Музеја XIV, 1902, стр. 557; M. Lövy, Die Serphardim in Bosnien, стр. 34; Вук С. Караџић, Срп. Рјечник код тулбента; Сретен Ј. П., Путовање по Новој Србији, стр. 84, 262; М. Ђ. Милчевић, Кнежевина Србија, стр. 16; М. Ђурђевић, Мемоари са Балкана, стр. 55, 56).

И у Србији, после ослобођења, извршене су неке промене у оделу наредбама. За време Карађорђевог укинути су тарпоши, врло велике, »може бити у свему свијету највеће женске капе« (Вук С. Караџић, Срп. Рјечник код тарпош). И Кнез Милош је слично радио. У неким су крајевима жене тако чешљале и намештале главу да је нису могле окретати. За овакво чешљање било је потребно и много времена, те су се чешљале само један пут или два пут месечно. То је био узрок те су пре тридесете године остајале без косе и добијале кожне болести на глави. Кнез Милош је издавао наредбе да се овакво чешљање укине. Наредбе су наишле на незадовољство и отпор, те је морао употребити насилне мере (Тих. Р. Ђорђевић, Из Србије Кнеза Милоша, 1922., стр. 67).

И у Црној Гори је било неких наредба о ношњи. Владика Петар II реформисао је црногорску капу. Он је »и у хаљине црногорске унео лепши крој. Све што му се чинило да је турско гледао је да избочи« (Ј. Ненадовић, О Црногорцима, стр. 32).

Ношење перчина у нашем народу изгледа да је свуда ишчезло по наредби и то тек од почетка XIX века. Сава Текелија приповеда како је 1800 године постао командант батаљона у Арадској Вармеђи и био »први који је у Монархији дао одрезати косу солдатима«. Видевши, вели он »велику забуну коју имају момци један другог чешљајући и трошак за харбутер, пантлику и прочаја, дакле јавим Вармеђи да ја сам наумио момцима косе одсећи. Она реши да ја као командант могу чинити по вољи... и тако ја наредим за сутрадан колико је год било фризера и бербера у Араду да дођу у град где је био батаљон, и ја дођем са одсеченим косама, дам аузруквати батаљон, донети столице и најстаријем капетану заповедим да седне и тако му поцф одсеку. После, кад су десеторици одсекли, то су се отимали официри и момци ко ће пре сести да му се сече. После ставим у ред батаљон и покажем какво је то олакшање за њих...« (Летопис Матице Српске, књ. 120, стр. 20). — У Војничкој Граници морали су 1805 године, не само војници него и »граничари рабације перчине (Haarzöpfe), који су без разлике ношени, одрезати, што је много труда стајало« (Luka Ilić, Oriovčanin, Lavogrlike, Zagreb 1874, стр. 59). — У Србији шишање перчина почиње тек са ослобођењем. Први који је у њој скинуо перчин изгледа да је био Хајдук Вељко. Од Руса који су 1810 године били дошли у Тимочку Крајину и које је он »ненсказано љубио и многе обичаје од њих примио«, научно је између осталог и »косу стрићи« (Вук С. Караџић, Скупљени историјски и етнографски списи I, стр. 236). Да ли је Кара-

Ђорђе скинуо свој перчин, не знам, али је наређивао да војници скидају своје. Видећи да у бојевима наши страдају више него Турци, јер Турчин ичепи Србина за перчин, па му не да мрнути, Карађорђе нареди да се сви Срби шишају и заповест се свуда вршила (М. Т. Милићевић, *Кнежевина Србија*, стр. 136). Наредбу о шишању перчина поновио је и Кнез Милош, те су нагло ишчезавали.

Шта се прича: да ли је свет драговољно пристајао на сечење перчина, или је протествовао?

Колико ми је познато, свет је нерадо секао косу, свуда је протествовао противу наредима о томе и гледао да их избегне. О томе има поузданих података.

Да ли су црквене власти имале каквога утицаја на промену народне ношње?

Напомена. — Г. Др. Тихомир Р. Ђорђевић, професор Етнологије на Универзитету у Београду, израдио је горње Упуство за прикупљање градива о ношњи у нашем народу и упутио га је нама ради штампања у Гласнику Земаљског Музеја. Он у исти мах предлаже да се потпуни и добри описи народне ношње, ма из кога краја нашега народа били, израђени по његовом Упуству, штампају у Гласнику Земаљског Музеја, по реду којим буду стизали, уз пристојну награду. Прихватајући предлог Г. Ђорђевића ми се обраћамо свима који су у могућности да описују народну ношњу у своме крају да не пожале труда око тог благодарног посла. Штета је да наша народна ношња, која је у исто вријеме и дио наше материјалне културе и наша народна одлика, у цјелини или по областима, остане неиспитана и непроучена. Описивачи народне ношње имаће, поред материјалне, још и моралну награду, или, како то каже Г. Ђорђевић, поред материјалне »још једну много већу награду у томе што су пружили науци на употребу опис ношње једне области своје земље«.

*Уредништво
Гласника Земаљског Музеја*

